МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ ТЕОРІЇ СВІДОМОСТІ У ОСІБ, ЗАЛЕЖНИХ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Тельчаров Олександр Олександрович¹

¹ Аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3381-6693>

UDC: 159.9

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена психологічному аналізу феномена імпліцитної теорії свідомості і методів її дослідження. Коротко висвітлено проблеми емпіричних психологічних досліджень. Виділено основні проблеми дослідження даного психологічного явища, висвітлено його актуальний статус у науковій психології. Імпліцитна теорія свідомості визначена як психологічна властивість, що виражається у здатності пояснювати і приписувати психічні стани – переконання, бажання, емоції, знання тощо – собі та іншим, а також у розумінні того, що інші мають вірування, бажання, наміри та ставлення, які відрізняються від своїх власних. Описано існуючі складнощі у дослідженні імпліцитної теорії свідомості. Висвітлено вікові особливості формування імпліцитної теорії свідомості. Виокремлено дослідження останніх років, у яких досліджується проблема імпліцитної теорії свідомості. Описано біологічні кореляти імпліцитної теорії свідомості, а також висвітлено емпіричний факт ураження при алкогольній залежності областей мозку, що також можна розглядати у якості корелята даної властивості. Висвітлено основні методи дослідження імпліцитної теорії свідомості, які умовно розподілено на три групи. Описано особливості, процедуру, переваги та недоліки основних методів дослідження цього психологічного явища. Висунуто пропозицію щодо доцільності використання в умовах дослідження залежних осіб, виходячи з особливостей даної групи осіб, одного з методів. Запропоновано процедуру дослідження імпліцитної теорії свідомості у осіб, залежних від психоактивних речовин.

Ключові слова: імпліцитна теорія свідомості, методи дослідження імпліцитної теорії свідомості, особи, залежні від психоактивних речовин, емпатія, емоційний інтелект.

Постановка проблеми.

Основні проблеми будь якого психологічного дослідження знаходяться у трьох великих площинах, які можуть однаковим чином дуже критично вплинути на якість та доцільність його проведення, поставити під сумнів подальше використання отриманих результатів. У першій площині знаходяться проблеми, що відбивають «методологічну кризу» у психології. Йдеться про значний обсяг теоретичного і методологічного матеріалу, який часто не просто не становить єдиного напрямку, але й часто являє собою сукупність кардинально протилежних постулатів, несумісних між собою теорій

тощо. У другій площині містяться проблеми, пов'язані зі специфікою предмета психології як науки. Психіка не може спостерігатися та вимірюватися безпосередньо, на відміну від більшості природничо-наукових феноменів. Радше можемо порівняти психіку з гіпотетичними явищами у фізиці, наявність яких на даний час також не доведена емпірично. Третя площина логічно породжується попередніми проблемами: це площина методів дослідження психіки та володіння тестовим інструментарієм.

Ми вважаємо, що розв'язання проблем, які знаходяться саме у третій площині, тобто задач валідності

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Oлександр Telcharov

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

вимірювання психологічних явищ є чи не найважливішим у сучасній психодіагностиці. Адже з розвитком наукової психології проблеми з перших двох площин можуть бути розв'язані лише за умови, якщо наступні покоління дослідників матимуть результати, які не є випадковими або спотвореними внаслідок невірної інтерпретації.

Усі вищеназвані проблемні площини є актуальними й у контексті дослідження психологічного феномена «імпліцитна теорія свідомості». Враховуючи, що ця психологічна властивість забезпечує розуміння між собою двох індивідів, і, таким чином, відіграє суттєву роль у комунікації та будь-якій соціальній взаємодії, дослідження у цьому напрямку важливі для кращого прояснення механізмів міжособистісної комунікації. Знання цих механізмів можуть бути корисними як для галузей соціальної та вікової психології, так і для клінічної практики. З нашої точки зору, особливо важливим є дослідження імпліцитної теорії свідомості у осіб, залежних від психоактивних речовин, оскільки знання щодо її структури та механізмів функціонування здатні створити ґрунт для кращого розуміння особливостей взаємодії цих осіб з іншими та сприятимуть їх соціально-психологічній реабілітації.

У даній роботі ми проаналізуємо психометричні засади дослідження імпліцитної теорії свідомості, можливості і обмеження отримання якісних даних, виходячи з існуючого інструментарію, а також помірковуємо над проблемами дослідження імпліцитної теорії свідомості та шляхами їх розв'язання.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій.

«Імпліцитна теорія свідомості» (далі ІТС), у рос. варіанті «имплицитная теория разума» (Dubyaga, Mescheryakov, 2010), або, як йдеться в оригіналі, Theory of Mind – це здатність пояснювати і приписувати психічні стани – переконання, бажання, емоції, знання тощо – собі та іншим, а також розуміння того, що інші мають вірування, бажання, наміри та ставлення, які відрізняються від своїх власних (Premack, Woodruff, 1978).

Саме завдяки ІТС вищі примати і люди здійснюють соціальну взаємодію, коли аналізують, оцінюють та намагаються зрозуміти поведінку інших (Gweon,

Saxe, 2013).

У проблемі ІТС пересікаються усі площини проблем, зазначені вище. Хоча термін, який запропонували американські психологи D. Premack & G. Woodruff у роботі «Does the chimpanzee have a theory of mind?» (Premack, Woodruff, 1978), існує ще з 1978 року, на даний час немає чітких несуперечливих методологічних підвалин для розуміння даного психологічного явища. У попередній роботі (Telcharov, 2019) було перелічено основні історичні та сучасні підходи до вивчення ІТС, які засвідчують позитивну тенденцію до зняття суперечливості останніх досліджень: здебільшого вони сконцентровані на вивченні нервового субстрату цього явища.

Негативним моментом, обмежувальним у плані можливості емпіричного дослідження ІТС, виступало те, що дана властивість здебільшого розглядалася як допоміжна характеристика при дослідженні різноманітних розладів у дітей (аутизм, шизофренія, тощо). Лише в останні десятиріччя ІТС починає активно розглядатися як самостійне явище: з'являються дослідження, у яких ІТС є результатом, а не засобом, розробляється інструментарій дослідження та способи виокремлення саме ІТС, а не супутніх психологічних явищ. Однак, все ще залишається проблема, пов'язана з вимірюванням даного психологічного явища. Пов'язано це, насамперед з тим, що за нормального розвитку, ІТС повністю формується приблизно до 4 років (Baron-Cohen, 1985), і у дорослих, у яких сформувалася ця властивість, складно виявити певні особливості, бо ІТС пов'язана з соціальним інтелектом, емпатією, тому складно зробити валидний тестовий інструментарій, у якого б, до того ж, була відносно доступна процедура проходження, можлива не лише у лабораторних умовах. Перші ж симптоми того, що ця властивість порушена, можна вже побачити у немовлят від 7 до 9 місяців, коли у них з'являється важлива соціальна навичка, яка є прекурсором розвитку ІТС – розуміння немовлям уваги з боку інших (Baron-Cohen, 1991).

Тому історично найчастіше дослідження проводили з дітьми до 5 років (Baron-Cohen, Leslie, Frith, 1985) розглядаючи проблему аутизму, де можна яскраво спостерігати недорозвиненість ІТС. При цьому тестові завдання зазвичай створювались у ігровій формі

поведінкових експериментів, у яких дитина ставилася у проблемну ситуацію, і їй необхідно було поставити себе на місце певної дійової особи та повідомити дослідника, як саме буде сприймати ситуацію ця дійова особа на основі отриманої дитиною інформації. Ці завдання могли мати різну назву та рівень складності (завдання на розуміння хибності переконань, або розуміння хибності власних переконань, тощо), проте усі мали вигляд поведінкового тесту у вигляді когнітивної задачі. Такі змістові особливості завдань значно обмежували як можливості аналогічних досліджень дорослих загалом, так і можливості дослідження емоційного компоненту ІТС – зокрема, і протягом тривалого часу інші формати вивчення не розглядалися.

Останніми роками з'являються спроби дослідження ІТС у дорослих осіб та підлітків з певними порушеннями психіки (внаслідок ендегенних захворювань, залежності, інших чинників), у яких спостерігаються видимі порушення поведінки та емоційно-вольової сфери. Для них створюються спеціальні модифіковані методи дослідження, вже не у вигляді поведінкового експерименту зі стимульним матеріалом у вигляді іграшок, чи коміксів/картинок, а у формі більш абстрактних вербальних завдань або візуального стимульного матеріалу розпізнавання емоційних станів під час напівструктурованого інтерв'ю (F.M.Bosco, I.Gabbatore, M. Tirassa та S. Testa – Theory of Mind assessment scale; E.R. Gizewski, B. Schiffer, C. Pawliczek, S. Baron-Cohen et al - Revised Reading the Mind in the Eyes Test; Jacobs, E., Mazzone, S., Simon, P., & Nader-Grosbois, N. – ToM-Beliefs Tasks etc.). Хоча дослідники можуть мати різні підходи до дослідження даного явища (наприклад, різниця між методиками Th.o.m.a.s, RMET, та ToM-Beliefs Tasks доволі істотна), всі вони розуміють ІТС як складне явище, що включає інтерперсональні та інтраперсональні елементи, а також когнітивну та афективну складові.

Виділення невирішених раніше задач

Вищезазначені спроби створення методів дослідження ІТС, з одного боку, дають нам змогу вивчати у подальшому, на нашу думку, недостатньо висвітлену проблему афективного компоненту ІТС у осіб, залежних від психоактивних речовин, з іншого боку, породжують декілька інших проблем методологічного хара-

ктеру, пов'язаних з валідністю отриманих результатів. Важливими завданнями є аналіз існуючих методик, виокремлення в них сильних та слабких діагностичних сторін, опис груп, які проходили кожен з видів методик, та встановлення найбільш доцільних методів дослідження саме афективного компоненту ІТС, враховуючи специфічну вибірку – осіб, залежних від психоактивних речовин, адже їх особистісні особливості та вплив наслідків розвитку залежності (зокрема, зміни нервового субстрату внаслідок тривалого вживання речовин) на поведінку, також впливатиме на вибір найбільш доцільного інструменту. Наразі, опис та порівняння сильних і слабких сторін методик для дослідження ІТС у сучасній літературі, на нашу думку, висвітлено недостатньо, і ця прогалина потребує заповнення.

Мета статті – теоретичний аналіз існуючих видів методик для дослідження ІТС, виокремлення та узагальнення їх особливостей та діагностичних можливостей, а також відбір методик, найбільш доцільних для дослідження ІТС у осіб, залежних від психоактивних речовин.

Наукове обґрунтування методології дослідження

Для реалізації цілі дослідження використано теоретичні методи аналізу та синтезу даних, що містяться у проаналізованих літературних джерелах; інтерпретація наукових теорій та ідей дослідників, які займалися дослідженням ІТС тією чи іншою мірою, а також методи систематизації та узагальнення. Сукупне використання цих методів дозволило конкретизувати розуміння ІТС у науковій психології, та функції, які забезпечує дана властивість, а також виділити методи, якими досліджують це психологічне явище. В цілому, було розглянуто більше 40 джерел за темою дослідження, 18 з яких склали основу для даної публікації.

Виклад основного матеріалу

Обґрунтовуючи дослідження ІТС саме у осіб, залежних від психоактивних речовин, вважаємо за доцільне коротко висвітлити питання нервового субстрату ІТС, окреслити основні нейронні кореляти (структури головного мозку) функцій ІТС. Необхідно акцентувати увагу на корелятах окремо когнітивного та афективного компонентів даної психологічної властивості, а також, зрозуміти, чи ушкоджуються відповідні,

або суміжні нейронні структури у осіб, залежних від психоактивних речовин та як це може проявлятися у поведінці. Варто також враховувати, що за певних видів залежності (зокрема, алкогольної) вражаються зони, які також відповідають за функціонування ІТС та емоційного інтелекту, що варто врахувати при формуванні плану емпіричного дослідження ІТС у осіб, залежних від психоактивних речовин.

Щодо ушкодження нейронного субстрату за умов залежності, існує велика кількість багаторічних досліджень, які показують порушення роботи нервового субстрату при алкогольній залежності. Деякі дослідники вивчають безпосередній вплив алкоголю на певні мозкові функції, що відображаються у поведінці людини. Наприклад, (Wendt, Risberg, 2001) у своєму дослідженні описують вплив етанолу на активацію лівої дорзолатеральної області префронтального кортексу під час тестування швидкості мовлення. Хоча рівень активації фронтотемпоральної частини лівої дорзолатеральної області префронтальної кори був незмінним, зона здавалася стійкою до дії етанолу, але спостерігалася зниження здатності до швидкого мовлення, і під час сп'яніння спостерігалася відсутність активації передньої префронтальної частини дорзолатеральної префронтальної кори (Wendt, Risberg, 2001).

Інші ж дослідження показують довготривалий ефект вживання психоактивних речовин, яке призводить до ураження головного мозку та специфічної зміни поведінки таких осіб. Наприклад, (Т. Murano, Н. Koshimizu, Н. Hagihara, Т. Miyakawa, 2017) у своєму дослідженні на основі даних, отриманих на пацієнтах, що страждають на алкоголізм, та інформації щодо піддослідних шурів описали довготривалий результат алкоголізму, що відображається у дисфункції у гіпокампі та лобних долях кори головного мозку.

Щодо нейрологічних корелятів ІТС, існують також і нейровізуалізаційні та поведінкові дослідження ІТС, які виокремлюють основну мережу нейронних областей, задіяних у цьому процесі, включаючи когнітивні (дорзолатеральна префронтальна кора DLPFC) та афективні (медіальна префронтальна кора mPFC і передня поясна кора) області, а також системи пам'яті (задня частина поясної звивини та скронева доля). Більше того, нейровізуалізаційні дані вказують на те, що

активно задіяна верхня скронева борозда (PSTS), що бере участь у сприйманні біологічних рухів, аудіовізуальній інтеграції, розпізнаванні людських обличчів і мови, включаючи такі соціально значущі сигнали, як погляд очей інших, у атрибуції поглядів і переконань по відношенню до інших, що вважається критичним у здатності до побудови ІТС (Kumar, Harmer, Dourish, 2013).

З вищезазначеного бачимо, що у залежних людей, у яких вражається префронтальна кора, також вражаються зони, які безпосередньо активуються під час роботи ІТС, що означає потенційну зміну у структурі когнітивного та афективного компонентів цієї властивості.

У деяких роботах, спрямованих на дослідження ІТС (Bosco, Capozzi, Colle, Marostica, Tirassa, 2014) знаходимо підтвердження припущення, що особи, які мали у анамнезі періоди довготривалого вживання алкоголю (від 36 до 480 місяців), але не вживали алкоголь на момент проведення дослідження, мали статистично значущі зміни у кількісних показниках ІТС по відношенню до контрольної групи, особливо, ці зміни стосувалися алокативної перспективи ІТС, вищих показників егоцентричного відреагування та зниженої здатності до побудови ІТС в цілому (Bosco, Capozzi, Colle, Marostica, Tirassa, 2014).

Вищезазначене підтверджує доцільність припущення про зміну у ІТС в осіб, залежних від психоактивних речовин, ілюструє його зв'язки з певними феноменами як з боку біологічного субстрату, так і з боку психологічного функціонування. Однак актуальним залишається питання дослідження саме афективного компоненту ІТС та психологічних аспектів, пов'язаних з ним, тому перейдемо до розгляду способів дослідження даного явища.

На даний час умовно можемо виділити **три групи** методик для дослідження ІТС. Перша група була історично першою та використовувалася для дослідження дітей, які мали певні захворювання, на кшталт аутизму.

До першої групи таких методик відносяться завдання ToM-Beliefs Tasks.

Це водночас і назва методики (Thirion-Marissiaux, Nader-Grosbois, 2008), і підхід до їх створення в цілому, який має спільні риси та логіку дослід-

дження. По-перше, усі вони мають вид поведінкового експерименту, певної проблемної ситуації, яку необхідно вирішити досліджуваному. По-друге, зазвичай така ситуація має вигляд проблеми, у яку потрапляє гіпотетичний герой експерименту, і досліджуваному пропонується передбачити поведінку цього героя та пояснити її причини досліднику. По-третє, майже завжди для такого дослідження необхідний візуальний стимульний ряд, щоб досліджуваний правильно зрозумів суть завдання, що саме хоче дослідник. Інші елементи можуть видозмінюватися в залежності від потреби дослідження, як спрощуватися, так і ускладнюватися. Щодо завдань, умовно їх можна також розділити на підгрупи, а саме: завдання на розуміння хибних переконань, завдання на розуміння хибності власних переконань, завдання на розуміння вірних переконань.

Завдання на розуміння хибних переконань. Це класична задача на розуміння помилкових переконань (false belief task). Історично це завдання називають «завдання Саллі та Енн», воно було запропоноване Wimmer і Perner (Wimmer, Perner, 1983) і до цих пір залишається одним з найбільш поширених тестів для вивчення ІТС. Суть полягає в тому, що дитина повинна правильно інтерпретувати та пояснити поведінку однієї з ляльок.

Завдання на розуміння хибності власних переконань. Завдання на розуміння хибності власних переконань (own false belief task) вперше запропонували американські вчені А. Gopnik і J. W. Astington (Gopnik, Astington, 1988). Суть цього тесту, в порівнянні з попереднім, дещо ускладнена. Дитина спочатку отримує зворотній зв'язок щодо хибності власної гіпотези, а потім повинна вірно інтерпретувати хід думок іншої гіпотетичної особи.

Задачі на розуміння вірних переконань. Цей тест був запропонований Leslie і Frith (Leslie, Frith, 1988). Він полягав у тому, що дитина повинна дати привальну відповідь щодо ходу думок іншої особи, за умов, якщо та особа не матиме доступу до частини інформації (зазвичай показують дві іграшкові кімнати з однаковим стимульним матеріалом у різних кімнатах, і гіпотетична інша особа знає лише про об'єкт в одній з кімнат). Як і в попередніх випадках, люди, що страждають на аутичний спектр розладів, мають складності з

проходженням такого типу тестів (однаково часто показують як на першу, так і на другу кімнату).

До переваг такого методу можна віднести те, що він дозволяє проводити дослідження ІТС фактично з віку, коли ця психологічна властивість формується (з трьох років), в залежності від віку модифікуючи завдання, щоб вони більше були схожі на гру. Окрім того, даний метод передбачає найбільш тісну взаємодію між дослідником та досліджуваним, тобто надає досліднику найбільш якісний зворотний зв'язок та багато інформації від досліджуваного, що вкрай важливо для дослідження такої властивості, адже вона функціонує здебільшого підсвідомо, що ускладнює її дослідження та вимірювання. Проте, також є і недоліки цього методу, які необхідно перерахувати. До основних відносяться: вимога великих часових витрат на одне дослідження, що ускладнює як проведення дослідження, так і отримання результатів, адже не кожен досліджуваний може надати стільки власного часу. Наступним мінусом є те, що даний метод витратний з точки зору необхідності у спеціальних приміщенні та інструментах (складний стимульний матеріал, якщо досліджувані діти – іграшки та інше), що унеможливорює, або дуже ускладнює мобільність такого дослідження. Третім мінусом є те, що за допомогою цього методу можемо зафіксувати лише когнітивний аспект ІТС, адже досліджуваному необхідно виконати завдання, що не зовсім відповідає потребам нашого дослідження. Окрім того, якщо дослідник створить завдання невідповідним чином, тоді існуватиме ризик дослідження не ІТС, а інших психологічних властивостей, або навичок, що відносяться до соціального інтелекту.

До другої групи можемо віднести методику дослідження ІТС (Theory of Mind assessment scale, Th.o.m.a.s.).

У контексті дослідження осіб, залежних від психоактивних речовин, розглядатимемо більш доцільні, на нашу думку, варіанти методик вимірювання ІТС. Такими ми вважаємо варіанти суб'єктивних опитувальників або напівструктурованого інтерв'ю, адже часто в наших умовах проведення тестування з використанням складного обладнання в умовах знаходження пацієнта у лікарні або в реабілітаційному центрі ускладнене або неможливе. В цілому, використання таких методик

створює більше можливостей як у масштабі збору інформації (можна проводити дослідження у невеликих реабілітаційних групах), вони менш вимогливі до місця проведення та рівня матеріально-технічного забезпечення. Окремою перевагою є те, що даний інструмент вже застосовувався для дослідження клінічної вибірки дорослого віку, а саме, осіб, залежних від алкоголю). Автори докладно описують методику та її психометричні властивості та обмеження (Bosco, Gabbatore, Tirassa, Testa, 2016).

Th.o.m.a.s являє собою опитувальник, який складається з 39-ти відкритих запитань (деякі питання опціональні, тому можемо говорити про 37 запитань), які направлені на дослідження різних особливостей ІТС. Вони утворюють чотири основні шкали, що відносяться до внутрішніх та соціальних сфер.

Дана методика застосовується для розмежування функціонування ІТС за норми та патології та використовується авторами для дослідження хворих на шизофренію, алкогольну залежність, соматичні захворювання, захворювання харчової поведінки (Bosco, Gabbatore, Tirassa, Testa, 2016).

Дана методика у оригіналі використовується у вигляді напівструктурованого інтерв'ю, де пацієнту пропонується список запитань та занотовується відповідь досліджуваного. Вважаємо, що даний тест також можна використовувати у вигляді суб'єктивного опитувальника у невеликих групах пацієнтів (наприклад, під час групових занять, тощо), звертаючи увагу, окрім змісту відповідей пацієнта, на використання певних слів, фраз, емоційності забарвлення та інших елементів якісного аналізу, які можуть надати додаткову інформацію щодо емоційного компоненту ІТС.

До переваг такого методу можемо віднести структурованість та розуміння, як отримати не лише якісні, а й кількісні дані, що дуже важливо для наукового дослідження. Також, якщо використовувати даний метод у вигляді суб'єктивного опитувальника, значно збільшується мобільність дослідника та охоплення вибірки. До позитивних сторін методики слід віднести розробку бланку, у якому у відповідях можна прослідкувати не лише когнітивний компонент ІТС, а й афективний, а також відношення досліджуваного, тощо. Ще одним плюсом можна назвати чіткі критерії аналізу

результатів, що зводить імовірність помилкового використання методу до мінімуму та вигідно вирізняє його за цим параметром на тлі попереднього інструменту. Додатковим плюсом є відносно невелика кількість запитань, що в умовах дослідження осіб, залежних від психоактивних речовин, у яких імпульсивність значно перевищує рівень здорових осіб, є надзвичайно важливим чинником отримання невинуватих відповідей. Крім того, даний тест вже був використаний на клінічній вибірці, тому можна порівнювати вже існуючі результати.

Проте також є і мінуси методу, серед яких – необхідність адаптації, в залежності від специфіки вибірки, що робить використання даного методу вельми трудомістким, якщо ця вибірка не англійськомовна. Крім того, відсутня інформація щодо культурозалежності/незалежності даного тесту та ІТС в цілому. Окремої шкали чи завдань на виявлення афективного компонента ІТС у цьому методі немає, тому кількісно вимірювати його неможливо, хоча цей компонент є вельми важливим для розуміння ІТС.

До третьої групи можемо віднести такий інструмент, як Revised Reading the Mind in the Eyes Test або RMET та аналогічні інструменти, у яких необхідно правильно обрати емоційний відтінок візуального стимульного ряду (Baron-Cohen, Wheelwright, Hill, Raste, Plumb, 2001).

Даним варіантом дослідження ІТС останнім часом активно займаються такі дослідники, як (Schiffer, Pawliczek, Müller, Wiltfang, Brüne, Forsting, Hodgins, 2017). Цей тест, в порівнянні з іншими, найбільш структурований та закритий. На даний час розвиваються варіації даного тесту, зокрема, у вигляді онлайн опитувальників (зокрема, можна спробувати варіант Nazeli Hagen, Krzysztof Gajos). Він являє собою онлайн-опитувальник, направлений на збір певної інформації щодо особистості досліджуваного, його локації, гендерних та вікових особливостей, а також виявлення інформації щодо того, чи є досліджуваний носієм англійської мови. Тест складається з 37 слайдів з частинами обличчя людини. Завдання – з запропонованих варіантів правильно становити відповідність між емоційним відтінком (почуттям) та виразом обличчя на стимулі.

До переваг даного тесту можна віднести те, що

він комп'ютеризований та простий для аналізу. Окрім цього, підхід, де необхідно встановити відповідність між обличчям та емоцією з точки зору зв'язку з нейронним субстратом, найбільш перспективний. Також, це найшвидший спосіб проходження тесту.

Щодо мінусів, можна дискутувати щодо доцільності тестового інструментарію, як виразів облич, так і самих варіантів емоцій. Також, внаслідок того, що це комп'ютеризований тест, проведення такого дослідження стає значно менш мобільним. Також він потребує не тільки гарного знання англійської мови, а й відтінків переживань, які можуть передаватися англійською, тому необхідна адаптація.

Висновки

Виходячи з вищеприведеного, у осіб, залежних від психоактивних речовин, спостерігатимуться зміни у структурі ІТС, й не лише у когнітивному, а й у емоційному компоненті структури ІТС, що можемо прослідкувати як при розгляді біологічного субстрату, так і на основі існуючих досліджень. У структурі ІТС більшою мірою досліджується когнітивний компонент, менша увага приділяється дослідженню та вимірюванню афективної складової. Для вивчення ІТС на групі осіб, залежних від психоактивних речовин, необхідно обережно обирати інструментарій для вимірювання цього психологічного явища. Усі існуючі методи дослідження, які ми умовно поділили на три групи, мають свої переваги та недоліки. Враховуючи їх, як найбільш доцільний метод дослідження, ми обираємо Th.o.m.a.s – методику, яка надає найбільші можливості для дослідження ІТС та використовувалася на групі людей, хворих на алкоголізм, та яку можна використовувати у якості суб'єктивного опитувальника у невеликих групах досліджуваних.

Перспективи подальших досліджень

Вважаємо, що емпіричне дослідження ІТС у осіб, залежних від психоактивних речовин, доцільне з використанням Theory of Mind assessment scale (Th.o.m.a.s). Враховуючи те, що за умов певного виду залежностей, зокрема, алкогольної, уражаються ділянки субстрату, які вважаються корелятами ІТС та емоційного інтелекту, вважаємо за потрібне вимірювати ІТС таких осіб в комплексі з цим та іншими психологічними

ми феноменами, які ілюструватимуть особливості афективної сфери таких осіб. Зокрема, необхідно досліджувати збереженість афективної сфери, можливості розуміння власних переживань, що можна виміряти за допомогою Торонтської Алекситимічної шкали, а також можливості до розуміння емоцій інших, здатності поставити себе на місце іншого, що вкладається у поняття емоційного інтелекту. Враховуючи, що у осіб, залежних від психоактивних речовин, зазвичай знижена здатність регуляційно-вольової сфери, необхідно обирати методику, найбільш коротку, щоб максимально контролювати тенденції до випадкових відповідей. Вирішенням такої задачі вважаємо використання методики емоційного інтелекту Хола. Для комплексності дослідження, враховуючи, що функціонування ІТС та прояв у поведінці значною мірою залежить також від особистісних характеристик, є найбільш доцільним використання опитувальника для висвітлення особистісних диспозицій, який би мав кореляти з біологічними підвалинами. Таким методом є П'ятифакторний особистісний опитувальник.

References:

- Baron-Cohen, S. (1991). Precursors to a theory of mind: Understanding attention in others. *Natural theories of mind: Evolution, development and simulation of everyday mindreading*, 1, 233-251.
- Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a "theory of mind"? *Cognition*, 21(1), 37-46.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y., & Plumb, I. (2001). The "Reading the Mind in the Eyes" test revised version: A study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of child psychology and psychiatry*, 42(2), 241-251.
- Bosco, F. M., Capozzi, F., Colle, L., Marostica, P., & Tirassa, M. (2014). Theory of mind deficit in subjects with alcohol use disorder: an analysis of mindreading processes. *Alcohol and Alcoholism*, 49(3), 299-307.
- Bosco, F. M., Gabbatore, I., Tirassa, M., & Testa, S. (2016). Psychometric properties of the Theory of Mind Assessment Scale in a sample of adolescents and adults. *Frontiers in psychology*, 7, 566.
- Dubyaga, E. V., & Mescheryakov, B. G. (2010). Implitsitnaya teoriya razuma: kratkiy obzor. [Theory of Mind: a brief review]. *Psichologicheskii zhurnal Mezhdunarodnogo universiteta prirody, obschestva i cheloveka*, Dubna, (1). URL: <https://psyanima.su/journal/2010/1/2010n1a4/2010n1a4.pdf>. [In Russian].
- Gopnik, A., & Astington, J. W. (1988). Children's understanding of repre-

sentational change and its relation to the understanding of false belief and the appearance-reality distinction. *Child development*, 26-37.

Gweon, H., & Saxe, R. (2013). Developmental cognitive neuroscience of theory of mind. *Neural circuit development and function in the brain*, 367-377.

Hagen N., Gajos K. (2021). Test your social intelligence. URL: <http://socialintelligence.labinthewild.org/mite/>

Kumar, P., Harmer, C. J., & Dourish, C. T. (2013). Neuroimaging approaches to the understanding of depression and the identification of novel antidepressants. *Translational Neuroimaging*, 343-411.

Leslie, A. M., & Frith, U. (1988). Autistic children's understanding of seeing, knowing and believing. *British Journal of Developmental Psychology*, 6(4), 315-324.

Murano, T., Koshimizu, H., Hagihara, H., & Miyakawa, T. (2017). Transcriptomic immaturity of the hippocampus and prefrontal cortex in patients with alcoholism. *Scientific reports*, 7(1), 1-8.

Premack, D., & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind?. *Behavioral and brain sciences*, 1(4), 515-526.

Schiffer, B., Pawliczek, C., Müller, B. W., Wiltfang, J., Brüne, M., Forsting, M., ... & Hodgins, S. (2017). Neural mechanisms underlying affective theory of mind in violent antisocial personality disorder and/or schizophrenia. *Schizophrenia bulletin*, 43(6), 1229-1239.

Telcharov O. (2019). "Theory of mind": the essence, trends and problems of research. *Technologies of intellect development*, 3.2 (23). DOI: <http://doi.org/10.31108/3.2019.3.2.3> [in Ukrainian].

Thirion-Marissiaux, A. F., & Nader-Grosbois, N. (2008). Theory of mind "beliefs", developmental characteristics and social understanding in children and adolescents with intellectual disabilities. *Research in developmental disabilities*, 29(6), 547-566.

Wendt, P. E., & Risberg, J. (2001). Ethanol reduces rCFB activation of left dorsolateral prefrontal cortex during a verbal fluency task. *Brain and language*, 77(2), 197-215.

Wimmer, H., & Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13(1), 103-128.

Oleksandr Telcharov

PhD Student of the Department of Psychological diagnostics and Clinical Psychology, Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE IMPLICIT MIND THEORY AT PEOPLE DEPENDENT ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

ABSTRACT

The article presents the psychological analysis of the implicit mind theory and its research methods. The main problems of empirical research in psychology are briefly described. The main problems of research of the mind theory are highlighted; and the status of this phenomenon's in scientific psychology is defined. The implicit mind theory is defined as a psychological quality expressed in the ability to explain and attribute mental states – beliefs, desires, emotions, knowledge, etc. – to themselves and others; as well as understanding that others have different beliefs, desires, intentions, and attitudes. Current difficulties in the research on the implicit mind theory are described. Age-related features of formation of the implicit mind theory are depicted. The latest scientific studies on the implicit mind theory are highlighted. Biological correlates of the theory are shown. It is also described that in the case of an alcohol addiction, certain brain areas that are known to be neurological correlates of the implicit mind theory are damaged. The main research methods, which are separated into three groups, are highlighted. The first group includes methods that study the implicit mind theory using behavioural experiment with special tasks. The second group includes methods that use semi-structured interview. The third group includes methods where respondents are asked to identify an emotion or an affective state of another person based on the visual stimuli (photo, picture etc.). The main methods of research of this psychological phenomenon, features, procedure, advantages, and disadvantages are described in detail. The most appropriate methods to examine addicts' implicit mind theory are proposed. The procedure of investigation and psychological assessment of the implicit mind theory for people dependent on psychoactive substances is offered.

Keywords: implicit mind theory, research methods for implicit mind theory, people dependent on psychoactive

substances, empathy, emotional intelligence.

Тельчаров Александр

Аспирант кафедры клинической психологии и психодиагностики, факультета психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев (Украина)

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИМПЛИЦИТНОЙ ТЕОРИИ РАЗУМА У ЛИЦ, ЗАВИСИМЫХ ОТ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена психологическому анализу феномена имплицитная теория разума и методов ее исследования. Коротко освещены проблемы эмпирических исследований в психологии. Выделены основные проблемы исследования данного явления, отражен его актуальный статус в научной психологии. Имплицитная теория разума определена как психологическое свойство, которое выражается в способности объяснять и приписывать психологические состояния – убеждения, желания, эмоции, знания и т.д. – себе и другим, а также в понимании того, что у других могут быть верования, желания, намерения и отношения, которые отличаются от своих собственных. Описаны существующие сложности в исследовании имплицитной теории разума. Освещены возрастные особенности формирования имплицитной теории разума. Выделены исследования последних лет, в которых исследуется проблема имплицитной теории разума. Описаны предполагаемые биологические корреляты имплицитной теории разума, также показано, что при алкогольной зависимости поражаются области мозга, которые являются коррелятами данного свойства. Проиллюстрированы основные методы исследования, которые условно классифицированы в три группы. Условно выделена группа методов, в которой имплицитная теория разума изучается посредством поведенческого эксперимента, особенности заданий. Описана группа методов, в которой испытуемые опрашиваются с помощью полуструктурированного интервью. Также подчеркнуто существование группы исследований, упор в который идет на правильное решение задач по определению визуального выражения эмоций другим. Детально описаны основные методы исследования данного психологического явления, их особенности, процедура, плюсы и минусы. Выдвинуто

предложение касательно наиболее целесообразного метода в условии исследования зависимых людей, исходя из особенности данной группы. Предложена процедура исследования имплицитной теории разума у людей, зависимых от психоактивных веществ.

Ключевые слова: имплицитная теория разума, методы исследования имплицитной теории разума, лица, зависимые от психоактивных веществ, эмпатия, эмоциональный интеллект.

How to cite (як цитувати):

Telcharov, O. (2021). *METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE IMPLICIT MIND THEORY AT PEOPLE DEPENDENT ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES*. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (2), 70-78. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2.6> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.12.2020

Дата рекомендації до друку: 20.01.2021

Дата оприлюднення: 28.02.2021